

Kendini Bilen Çalab'ı Bilir:

Garib-nâme'de Nefs

Özlem ONAR GÜNEŞ*
Onur Faruk İSLAMOĞLU**

Giriş

Kırşehirli şair, Âşık Paşa tarafından 14. yüzyılda yazılan *Garib-nâme*, Türk dili tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Şair, Batı Türkçesiyle telif edilmiş ilk hacimli eser olan *Garib-nâme*'yi, Anadolu'nun en buhranlı dönemlerinde Türk milletine yol gösteren bir rehber olması için Türkçe yazdığını ifade eder. Tercüme eserlerin çokça ortaya konduğu Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde telifi hüviyete sahip bir eser olması bakımından *Garib-nâme*, Anadolu'da Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve tesir dairesi çok geniş olmuş eserlerindedir. Sade dille yazılması nedeniyle asırlar boyunca çok geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmiştir (Kut, 1991: 2). Aynı zamanda metnin Türkçe kaleme alınması ile Türk milletinin anlaması, bilmesi ve öğrenmesi hedef olarak alınmıştır (Yavuz, 1983: 15).

Farsçanın edebî, Arapçanın ilmi dil olarak hüküm sürdüğü bir dönemde dinî-tasavvufî öğretileri geniş Türk halklarına ulaştırmak amacıyla sağlam bir dil şuuruyla ve söz konusu dillerin karşısında Türkçenin gücünü ortaya koymak üzere bilinçli olarak Türkçe yazılan eser, mesnevi nazım şekline sahip, yaklaşık on bin altı yüz beyittten müteşekkil, hacimli

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul - TÜRKİYE.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kırıkkale - TÜRKİYE

bir kaynak eserdir. “Fâilâtün Fâilâtün Fâilün” vezninde yazılan *Garib-nâme* on bölümden meydana gelmiştir. Yine her bölüm on kıssaya yer vermektedir. Böylece eserde yüz kıssa veya hikâye bulunmaktadır.

Âşık Paşa eserini yazarken karşısında daima kendisini dinleyen birilerinin olduğunu var sayar ve onlara hitap eder. Çünkü o, gazavatnameler gibi *Garib-nâme*'nin de toplu yerlerde okunacağını ve kalabalıklar tarafından dinleneceğini düşünmektedir. Bunu dikkate aldığı için, eser oldukça yavaş ilerler, hatta bazen tekrara düşer. Şair, kimi dinî-tasavvufi konuları anlatmaya geçmeden önce konunun akılda daha iyi kalmasını kolaylaştırmak için günlük hayattan örnekler getirir. Kullandığı bu maddî ögeler birer semboldür. Konuları önce semboller ve hikâyelerle anlatarak dinleyiciyi asıl konuya hazırlar.

Garib-nâme,

- Anadolu Türkçesinde yazılmış Türk edebiyatının XIV. yüzyıldaki en büyük mesnevisi oluşu,
- Telif olup tercümeyle yer vermemesi,
- Türk hayat ve yaşayışını en iyi şekilde yansıtmaması,
- Türk kültürünü büyük ölçüde kendinde toplaması,
- Genel anlamda devrinin sosyal yönünü vermesi ve hedefler göstermesi,
- Tertibi ve konuları işleme açısından bir benzerinin bulunmaması,
- Ele alınan konuları çok açık ve sade bir şekilde anlatması,
- Anadolu'da gelişecek olan Türk edebiyatı alanında ilk yazılan edebî eserlerden olması ve bu yönü ile edebiyatımızın şekillenmesinde temel eserlerden birini teşkil etmesi,

- On dördüncü yüzyıldan beri, her zaman için, Türkçenin önde gelen bir dil hazinesi olması ve şairinin dil şuuruna sahip bulunması,
 - Nasihat edebiyatımız içinde yer alması,
- gibi yönlerden değerini hiçbir zaman kaybetmeyecek bir eserdir (Yavuz, 2000: 6).

Bu çalışmada, insanın yapısını teşkil eden dört temel unsurdan (ruh, kalp, akıl ve nefis) biri olan nefis kavramı ele alınmıştır. *Kuran-ı Kerim*'de 298 yerde geçen nefsin, Âşık Paşa tarafından *Garib-nâme*'de nasıl işlendiği başlıklar hâlinde tespit edilmiştir. Çalışmada "Prof. Dr. Kemal Yavuz'un eserin kütüphanelerde mevcut yazma nüshalarını gözden geçirerek hazırladığı Türk Dil Kurumu tarafından basılan Âşık Paşa *Garib-nâme* (4 cilt) adlı kitap esas alınmıştır. Metinden alınan örnekler, beyit numaraları kullanılarak gösterilmiş ve bazı beyitlerin günümüz Türkçesine çevirileri beyitlerin altına yay araç içinde yazılmıştır.

Garib-nâme'ye Göre Nefis Kavramı

1. Nefis Nedir?

Nefis, Arapça bir kelime olup hayat, ruh, can, şahıs, kendi, insanın yeme içme gibi biyolojik gereksinimleri, cevher, asıl, maya (Devellioğlu, 2007: 818) şeklinde ele alınır. Uludağ'a göre, nefis/nefis; ruh, can, benlik, zelim duygular, insanın kötü huy ve çirkin vasıfları, kötülüklerin mahalli olan latifelerdir (2005: 274).

Cebecioğlu, akıl, ruh, insanın bedeni, kan, ceset, azamet, izzet, kötü göz, arzu, bir şeyin cevheri, işkence, hamiyet, ukubet ve murat (2005: 472) olarak nefsi tanımlar. Atay'a göre nefis şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. İnsan nefsi, insanın ruhî cihetini teşkil eden, ölümsüz Kabul edilen bir özdür. Fizikî ve maddî bir gerçekliği olmadığı hâlde istek ve düşünce işlevlerine sa-

hip olduğundan dolayı bütün davranışları tayin eder. 2. Nefs insanın ahlâkî tabiatı ve mahiyetidir. 3. Hissî veya ruhî bir kırgınlık, güç ya da bunları ortaya koyan bir delil sayılır. 4. Zorunlu bir ilke veya nitelik. 5. Hâkim olan veya güden kimse, merkezdeki şahıs, kumandan. 6. Timsal olma, tecessüm etme. 7. Kişi, kimse, şahıs. 8. Ölü kişinin ruhu (1997: 2).

Âşık Paşa, *Garib-name*'de nefis kelimesini 348 yerde kullanır. Şaire göre, yeryüzünde, gökyüzünde ne varsa her şey nefsin içinde **gizlidir**,

*Pes ne kim âfâk içinde yazludur
Cümle bu nefsüñ içinde gizlüdür (936)*

*Yirde gökde ne ki var nakş u nişân
Nefs içinde kamusı vardur nihân*

*Her bir âyet kim cihânda yazludur
Cümlesi bu nefis içinde gizlüdür (10174-75)*

Nefs, insan vücudunu oluşturan **dört temel unsur**dan (ten, nefis, can, akıl) biridir. Bu dört unsur, aslında birbiriyle münasebet içerisinde olup aralarında belirli dengeler bulunmaktadır.

*Ya'ni tendür nefis ü cân u 'akl-ıla
Sûret oldı dördi bir yirde bile (2486)*

Nefs, ister erkek, ister dişi olsun insan vücudunda onun tasarruflarını etkileyen kudretli bir **cevher**dir.

*Nefs bu tende key dürüst cevher-durur
Sûreti ger mâdevü ger ner-durur (5324)*

*Cism içinde nefis ulu cevher-durur
Oynadur ger mâdevü ger ner-durur (10173)*

Nefs, insanların dünyaya gelmesine **sebep** olan şeydir.

Halk cihana gelmeğe nefsdür sebeb

Gerçi kudret viribilürbî-neseb (7824)

(Her ne kadar Hakk'ın kudreti nesepsiz olarak gönderebilirse de; insanların dünyaya gelmesinde rol oynayan başlıca şey nefistir.)

Nefs ve vücut, bu dünyanın mimarı olan canın sadık **dest**üdür.

Çünkü cân bu dünyanuñ mi'mâridur

Hem surat hem nefis anuñ keyyâridur (5525)

Nefs, **ölümlü**dür. Vücut ve nefis asılları toprak olduğu için yok olacak; can ve akıl ebedî kalacaktır.

Sûret-ile nefis fâni olısar

Cân-ıla bu 'akl bâkî kalısar (1302)

Nefs ile sûret-durur ol kim ölüs

Aslı toprakdur girü toprag olur (1308)

Hayır Hak'tan Şer Nefistendir. Ömür denilen bu yolculukta eksiğini bilen kişi mahrum değildir. Asıl mahrumiyet sahibi, bu yolda teslim olmayandır. Hayrı Hak'tan kötülüğü de kendinden bilenin tövbesi kabul edilir. Suçu, insanın nefisinden bilmesi edeptir. Nefsini kötileyen O'nun rahmetine kavuşur.

Kendü eksügin bilen mahrum degül

Mahrum oldur kim yola mahkûm degül

Hayrı Hak'dan şerri nefisinden bilen

Oldur âhir tevbesi makbûl olan

*Lîki edebdür suçı nefsdan bileler
Her dem istigfâr u tevbe kılalar (871-73)*

*Ïy ‘Âşık sen kendü nefsün yatlu gör
Hak Çalab’uñ rahmetini bulıgör (1038)*

Nefsini Bilen Kendini Bilir. Yunus Emre, İlim ilim bilmektir/ İlim kendin bilmektir/ Sen kendini bilmezsen/ Bu nice okumaktır dörtlüğüyle kişinin kendini bilmesinden daha büyük bir marifet olmadığını vurgular. Birçok İslâm âliminin nezdinde ibadetlerin en büyüğü olarak görülen ilimle meşgul olmak kişi kendini bilmediği takdirde önemsiz bir uğraşı hâline gelmektedir. Bu yüzden her şeyden önce insanın nefsini bilip, zaaflarının farkına varıp, acziyetini idrâk ederek Rabbini tanıması, O’na kullukla boyun eğmesi gerekmektedir. Âşık Paşa’ya göre, asıl hüner insanın kendini bilip haddi aşmamasıdır; asıl günah da, kendi hâlini ve ne yaptığını bilmemesidir. Kim kendini bilirse Hakk’ı da bilir; o kişi böylece Allah’ı bulur. Kim kendini bilirse Rabbini bilir.

*Kendüzin bilmekdür âhir ma’rifet
Kendü hâlin bilmemekdür ma’siyet*

*Her ki bildi kendüyi bildi Hak’ı
Kündüzinde ol kişi buldı Hak’ı (1035-36)*

Men ‘arafe nefsehû fekad ‘arefe rabbehû

Kişi kendini bilmeli, acziyetini idrak etmeli, nefsin düşmanlıklarını kavrayabilmeli ve onun fenalıklarından Hak Teâlâ’ya iltica edebilmelidir. Nefsin insanı kandırıp, şehvet ve arzularına esir etmesinden dolayı nefisle olan mücadele Allah Resulü’nün tabiriyle en büyük cihaddır. Bu cihadda muzaffer olanlar iki cihan saadetine kavuşacaklardır.

2. Nefsin Özellikleri

2.1. Kötülüğün Kaynağı

Kötü, insana endişe ve korku veren, acı rahatsızlık ve zarar verici şey olarak tarif edilir (Kayaokay, 2017: 20). Kötülüğü emretmek, nefsin tabiatı gereğidir. Bu yönüyle ilahî emirlerin göz ardı ediliş merkezi, kötülüklerin kaynağıdır. Onun bu temel özelliği bundan sonra verilecek tüm özelliklerinin de temelini teşkil eder (Erginli, 2001: 81). Şair metinde, can, akıl, anlayış, din ve saadetli mertebelerin gökten indiğini; nefis, vücut, kibir, kin, fesat ve kötülüklerin ise yerden çıktığını belirtir. Nefsin özü süflî olduğu için bütün kötü huylar onun askeridir.

*Gökden indi cân u 'akl u fehm ü dîn
Yerden oldu nefis ü ten hem kibr ü kîn*

*Gökden indi devlet ü mertebeler
Yirde bitdi mihnet ü mefsedeler (700-1)
Nefs-i süflî süflidendir cevheri
Kibr ü kîne cümle anuñ leşkeri (5303)*

2.2. Günaha Yönlendirir

Nefs, heveslerine, arzularına erişmek için aceleci olduğu hâlde, günahlardan kaçınma ve ibadet etme hususunda yorgun ve tehircidir (Kayaokay, 2017: 31). İnsan, nefsinin isteklerine ve emirlerine boyun eğdikçe günahlara sürüklenir ve nefis bundan hoşnutluk duyar. Günahlar ise Allah'ın insandaki nazargâhı olan kalbi kararttığı için insanın Rabbiyle olan bağını zayıflatır, onu Rabbinden mahrum eder.

*Ger günâhdan zevk alur nefis yaglanur
İlla cânuñ yolu Hak'dan bağlanur*

*Çün günâh câni gelür kat kat basar
Mahbus eyler seyrini Hak'dan keser (3001- 02)*

2.3. Düzen Bozucudur

Nefsin isteklerine boyun eğmek, aşkın ve canın düzenini dolayısıyla insanın dengesini bozar.

*Ger bular bu nefse münkâd olalar
Dirliği kalmaz gerek kim öleler (786)*

2.4. Hak'tan Ayrı Koyar

Nefsin insana yaptığı en büyük kötülük, onu Rabbinden alıkoymasındır. Kul, dünya hayatında Hakk'a itaat etmekle mükelleftir. Nefs, bu yolda en büyük engeldir, şeytandır. Eğer nefis, temiz bir hayat sürmemiş ve Hakk'a yakışır bir amel kılmamışsa; başı terk edip havada kalır; canı Hakk'tan tarafa hiç baktırmaz.

*Yohsa ger nefs arı dirilmez-ise
Hazret'e lâyük 'amel kılmaz-ise*

*Çün çıka başdan havâda yir duta
Câni hiç bakdurmaya ol hazret'e (5391-5392)*

*Nefs aña şeytân degül mi görsene
Komaz anı varmağa Hak'dın yana (8960)*

İnsan, nefsinin hoşuna giden şeyleri yapmak ister, nefse hoş gelmeyen, zorluk ve meşakkat içeren her şeyden de kaçmayı arzular. Bundan dolayıdır ki vücut, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gevşeklik gösterirken, nefsin arzu ve istekleriyle dâima bir alışveriş içerisinde olmuştur. Nefsin arzularına uyup Allah'ın buyruklarına itaatten uzak durmak da Allah'a isyan sebebi sayılmıştır.

*Ten dün ü gün nefis-ile virür alur
Anuñ-ıçun hazret'e 'âsi olur (690)*

2.5. Sıkıntılara Sürükler

Nefsin istekleri çoğunlukla dünya hayatına ve geçici arzulara taalluk eder. İşte bu kötü özelliği sebebiyle nefis, insanları ahiretten uzaklaştırıp dünyaya meyil ettirerek onların sıkıntılara uğramasına sebep olmuştur. Akıllı insan, doğruluk ve Allah için yaptıklarının kendisini saadet ve bolluğa; nefis ve şehvetin ise sıkıntı ile darlığa götüreceğini bilir.

*Dünya cismüñ dilegidür iy safâ
Kim gelür andan saña yüz biñ cefâ (684)*

*Sıdk u tâ'at devlete iltür seni
Nefs ü şehvet mihnete yiltür seni*

*Devlet ehli hak rızâsın duydurur
Mihnet ehli kendüzine uydurur (1391-1392)*

3. Nefis Tezkiyesi

Sözlük anlamıyla tezkiye, arıtma, arınma, temizlik gibi anlamlara gelmektedir. William Chittick'e göre tezkiyenin iki manası vardır. Bu fiilin bir anlamı arıtmak ve temizlemek olduğu hâlde, diğer anlamı büyütme ve geliştirmektir. Bu bakımdan *tezkiyetu'n-nefs*, müfessirlerin de kabul ettiği gibi hem nefsin "arıtılması" hem de nefsin "geliştirilmesi" anlamına geldiği şekilde anlaşılabilir (Chittick, 2003: 106).

Mutasavvıflar, seyr u sülûk eğitiminde nefsin bilinmesi ve tezkiye edilmesinin manevî terakkî için gerekli olduğunu söylerler. Nefsin Hakk'a doğru yapılan seyr u sülûk eğitimi sürecinde sâliki yolundan alıkoyan bir engel olarak görülmesinden dolayı nefsin tezkiye edilmesi manevî yolda ilerlemede

çok büyük önem arz etmektedir (Demirdaş, 2013: 158). Bedenin, necâset ve diğer menfî hususlarla kirlenmesi gibi, nefis de kendine münhasır necâset türleriyle kirlenir. Lakin bedeni kirleten necâset, gözle görülebilirken nefsi kirleten necâset yalnızca basiret yani gönül gözüyle idrak edilebilir (Çapak, 2015: 78). Âşık Paşa, nefsi tövbe etmeyenin iman sahibi olmadığını söyler.

*Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı
Eyle bil kim ol imâna gelmedi (1016)*

Nefis, insanın damarlarında akıp sürekli onu kötülöklere sevk etmektedir. Bu yüzden nefsi yola getirmek, onu ıslah etmek kişinin saadeti için gereklidir. Nefsin heva ve heveslerine kapılmayan gerçek yiğittir.

*Şoldur ol niçe ki tende cân ola
Üç yüz altmış damaruñda kan ola*

*Kan içinde yügrüşür nefis ü hevâ
Erdür ol kim anı kendüden sava (2921-22)*

Nefsini yola getirememiş olan kişi, dinde yiğitlik iddiasında bulunamaz. Böyle bir iddiası olanın, nefsin kendisine boyun eğdirmiş olması şarttır. Aksi takdirde onun bu husustaki sözleri, kuru bir iddiadan başka bir şey değildir. İnsanın yiğitliği, nefsinin tezkiye ettiği ölçüdedir.

*Kimde kim yoksa riyâzet er degül
Anuñ-ıçun nefsinin yiñerdegül*

*Çünkü kendü nefsinin ol yiñmeye
Din içinde niçe alpk eyleye (8581-8582)*

Bazı hasletler vardır ki bunlar insanlarda ayırteci özelliğe sahiptirler. Bu hasletlerin bulunduğu kişiler, diğer insanlardan

farklı kılınmışlardır. İşte bu hasletlerden bir tanesi de kişinin nefsini tezkiye ederek onu kontrolüne almış olmasıdır. Ameli temiz olanın nefsi de temiz olur; onda her daim Allah'ın nuru görünür. Hakk'ın emrini dinleyen her nefis, cennette sonsuz bir hayat sürecektir.

*Çün 'amel arı ola nefis arına
Her dem Allah nûrı anda görine (5387)*

*Kankı nefis kim ol mutî'oldı Hak'a
Bulısar uçmağda ol 'ömr-i bekâ (10180)*

Nefsini terbiye etmiş olan, insanların da sevgisini kazanır.
*Nefse kim kahrider ise ulala
Cümle halkuñ göñli genci ol ola (10295)*

3.1. Nefsi Tezkiye Etme Yöntemleri

3.1.1. İbadet etmek

İbadet, kul ile Allah arasında bir iletişim aracıdır. İslamiyet'e sınımsız sarılmak, dinin vecibelerini layıkıyla yerine getirmek, kişiyi nefsin arzularından beri tutar, muhafaza eder.

*Gâlib olursa saña devrân yili
Kim neye sunsañ ire nefsüñ eli*

Bu şerî'at lengerin çöksü bırak
İltmesün ol yıl seni yoldan ırak (7237-38)

3.1.2. Allah'tan Korkmak

Kalp-te Allah Teâlâ'nın haşyetinin yer etmesi, nefsin kötülüklerini bertaraf eder. Rabbinin emrini yerine getirenin nefsi kırılır.

*Kuvvete ger yâr ola hak korkusu
Anuñ-ıla gide nefsiñ hõrhusı (9026)*

*Tañrı emrin dutanuñ nefsi sınır
Bu emir nefse kahırdur inciniür (10284)*

3.1.3. İlim Sahibi Olmak

Nefsi doğrultmanın bir yolu da ilim sahibi olmaktır. Çünkü Allah Teâlâ ilmi sevdiği kullarına hasretmiş ve bu ilim sayesinde kul nefesine hâkim olabilmıştır. Zâhir ilmi, nefse Allah'ın emirlerini bildirip ona karşı kulluk yaptıran; nefse doğru yolu gösteren ve insanı şeytanın yağmalamasından kurtaran ilimdir. Eğer o bir olan Tanrı, zâhir ilmini vermeseydi; nefis sonsuza kadar karanlıklar içinde kalırdı.

*‘İlm-i zâhirTañrı’ dan çün dõstına
Geldi hâkim oldı bu nefis üstine*

*Tâ ki nefse emr-i ma’rûf bildüre
Pâdişâha karşı kullık kıldura*

*Nefsüñe bu dogru yolu göstere
Sini şeytân gâretinden kurtara*

*‘İlmi zâhir itmeseydi ol Ahad
Nefs kalaydı zulmet içre tâ ebed*

*‘İlm-i zâhir pes bu nefside oturur
İşi oldur nefsi yola getürür Ol (2697-2701)*

3.1.4. Şeyh ve Sohbeti

Tasavvuftaki manevî terbiyenin gayesi, kalp ile mânâ âlemine yükselmek ve ruhla yüce Allah'a ulaşmaktır. Sâlikin ilerlediği

yol kendi başına gidilecek kadar kolay ve rahat değildir. Bu yolu bilen, engelleri tanıyan, emin ve ehil bir rehber olmadan tek başına başarılı olmak imkânsız derecesinde zordur (Selvi, 2016: 115). Nefsine uyma sıkıntısı içerisinde olan bir kimse Allah dostlarının meclislerine devam etmeli, onların izinden giderek nefsinin tezkiye etmeye çalışmalıdır. Tasavvufta da sohbet, müridin manevî gelişimi için olmazsa olmazdır. Mürid, şeyhinin sohbetiyle feyiz bulur, dünyevî âlemden uzaklaşarak uhrevî âleme yakınlaşır, nefsinin de böylece tezkiye etmeye çalışmış olur.

*Ger Hak'a nefsiñ boyun virmez-ise
'Aklun eli nefsiñe irmez-ise*

Dut ulular etegin iste meded
Kuvvet ire saña andan bî-'aded (1013-1014)

Şeyh/mürşid; müridin tasavvuf yolunda ilerlerken, nefsin aldatmalarına karşı başvuracağı, huzurunda huzura ve rahata kavuşacağı, müşkil işlerinde kendisine danışacağı bir önderdir (Kayaokay, 2017: 309). Gönülleri parlatıp temizleyenler ve vücut içinde nefislerini hükmü altına alanlar velilerdir. İnsanın kendini aydınlatan bir hocası yoksa; o doğru yolu bırakır ve nefsinin kapılır. Mürşidinin sözünü dinleyen, sohbetinden istifade eden de saadete erişir.

*Çün bu nefse tevbe virdi ol velî
Küllü dartıldı fesâddan nefsi eli (1020)*

*Yohsa ger bildün gücün yitmez-ise
Nefsiñ önünde sözüñ ötmez-ise*

Dut ulular etegini sıdk-ıla
Kim bular ilte seni ol menzile (1396-97)

*Evliyâdurgönüle saykal uran
Cism içinde nefsleriñboynın buran (1716)*

*Mürşid olmazsa nedür ‘aybı i yâr
Şol-durur kim yolu kor nefse uyar (8959)*

3.1.5. Tevekkül

Tasavvufta bir makam ve hâl olarak kabul edilen tevekkül, nefisle mücadelenin yollarından biridir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin “tevekkül kalbin Hakk’a itimat etmesidir” şeklindeki ifadesi tevekkülün genel bir tarifidir (Uludağ, 2012: 3). *Garib-nâme*'ye göre, kimde tevekkül yoksa o er değildir; ve o, kendi nefsinin askerini de yenemez.

*Kimde kim yoksa tevekkül er degül
Kendü nefsi leşkerin yiñer degül (8603)*

3.1.6. Açlık

Gazali, *Kimya-yı Saadet*'de açlıktan maksadın; “nefsi kırmak, itaat altına almak, terbiye etmek, doğru yola sevk etmek ve nefsin bağlarına muhtaç olmamak” olduğunu ifade eder (Kayaokay, 2017, 296).

*İlla nefse ulu kahr açlık-durur
Eyle san açlık anuñ boynın urur (10825)*

4. Nefsin Mertebeleri

Tasavvufa göre nefis, vücut kalesinde gizlenerek buradaki tahtından insana hükmetmeye çalışır. Divan şairleri nefsi, kötü olan ne varsa onunla birlikte zikretmişlerdir. Şairlerin nefis kelimesinden anladıkları nefis-i emmâredir. Nefis, sürekli kötü olarak kalmaz. Bazı riyazet, tezkiye yolları ile belirli bir olgunluğa ulaşabilir. (Demirdaş, 2013: 179). Nefsin, olgunluğa

ulaşma yolculuğunda (seyr u süluk) geçirdiği evrelere nefis mertebeleri denilir. Gazâlî nefis mertebelerini üçlü bir tasnifle ele almıştır. Onun nefis mertebeleri ile yaptığı sıralama ise; nefis-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne'dir. İbnü'l-Arabî ise emmâre, levvâme, mülhime, râdiye, mardıyye ve hakîkiye olmak üzere nefis mertebelerini yedi sınıfta incelemiştir. Yedincisi "nebevî nefis"tir ve en yüce makamdır. Ona yükselmek mümkün değildir (Demirdaş, 2013: 161). Âşık Paşa ise nefsin mertebelerini nefis-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i mutmainne, nefis-i razıyye, nefis-i âşika, nefis-i nâtika, nefis-i fakire, nefis-i faniye ve nefis-i kâmile sıralamasıyla ele almıştır. O, bu mertebeleri mürşidi ile kat eder.

3.2. Nefs-i Emmâre

Nefs-i emmâre, kötülüğü emreden nefis olarak bilinir. Nefs, bu mertebede bedensel bağlarla sarılmış, onların kendisinde zuhur ettiği istek ve arzularla doludur. İstek ve arzuların derhal yerine getirilmesini talep eder. Eğer yerine getirilmemişse büyük bir rahatsızlık duyar (Dodurgalı, 1995: 79). Şair, bu mertebede bulunanları şöyle tasvir eder: Hepsi, Allah'ın emirlerine karşıdır; bunların adları mümin, fakat dinleri başkadır. Söz söyledikleri zaman dosta benzerler; işlerine bakınca düşmanlar gibi yaşadıklarını görürsün. Görünüşleri insan gibidir, ama huy bakımından şeytana benzerler; kurt gibi birbirlerinden daha korkunç görünürler. Öteki berikini, beriki ötekini parçalamak ister; gece gündüz birbirlerine karşı diş bilerler. Gözlerinden hırs ve şehvet akar.; hiç utanmaları yoktur, yüzleri kızarmaz ve kimseden de çekinmezler. Dünya lezzetleri arasında boğulmuşlar; adları da hayvan adı yazılmıştır

Kamusu Hak emrinün 'aksin dutar

Adı mü'min likin ayruk dîn dutar

*Kavl içinde dosta beñzer birliđi
Fi'le baksañ işi düşmân dirliği*

*Sûreti insân velî şeytân hulu
Kurda beñzer birbirinden korhulu*

*Ol bunivü bu anı yırtmak diler
Birbirine karşı dün gün dış biler*

*Hırs u şehvet şöyle tolmuş gözleri
Kim utanmaz kimseden hiç yüzleri*

*Şöyle müstagrak bu dünyâ dadına
Kim yazılmış adı hayvân adına (8704-09)*

3.3. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvame, kınayıcı nefistir. Tasavvufi olarak, kalbin bir parçacık nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefistir. Levvame sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır; yani gafletten az da olsa sıyrılmıştır. Bu yüzden öz eleştiride bulunur, kendisini kınar, günah işlemek istemez. Ancak, yeterince olgunlaşmadığı için tövbesinde sebat etmez, günahkar olmaya devam eder (Cebecioğlu, 2014: 365).

*Her bir iş issi peşîman işine
İşleri fisk u velî ragbet dine*

*Her birisi nefse virmiş özini
İlla kendüzi kınar kendüzini*

*Cümle fâsık kocası vü yiğidi
İşler eydür işlemesem yig-idi*

*Nefsini her dem fesâddan kandurur
İlla kendü kendüzin utandurur (8720-23)*

3.4. Nefs-i Mutmainne

Huzura ve rahata kavuşmuş nefistir. Bu nefis, kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlak ile ahlaklanmıştır. Bu makamda nefsin üzüntüleri son bulmuş, kalp her şeyden emin olmuştur (Cebecioğlu, 2014: 365). Bu makamdaki kişiler, Allah'ın emirlerine boyun eğmiş itaat eden kimseler olup; iyi kötü nasıl iş olursa olsun hoş karşılayıp aldırış etmezler. Daha iyi olanları, aşağı derece ile yetindiklerinden kendi hayırlarına engel olurlar.

*Hakk'a münkâd u mutî'olmuş bular
İlla hem vardur dahı çirkin hular*

*Her birisi râzı olmuş hüyına
Hiç uyuşmaz biribirnüñ suyına*

*Ya'ni eydür kim benüm hulkum budur
Hiç dimez gökçek mi yâ çirkin hudur*

*Kâni'olmuş cümle hâllü hâline
İrdemez hîç işi nedür hâli ne (8734-37)*

3.5. Nefs-i Râziyye

Rıza makamına eren nefistir. Bu durumdaki nefis, kendi iradesinden vazgeçip Hakk'ın iradesine tâbi olur. Hiçbir şeyden şikâyet etmez (Cebecioğlu, 2014, 366). Bu mertebedeki kişiler Hakk'tan; ister bolluk ve güzellik, isterse sıkıntı ve eziyet gelsin razıdırlar.

*Her ne gelse Tañrı'dan râzı bular
Böyle bitmiş gördüm ol halkda hular*

*Ger Çalap'dan rahmet ola ger 'azâb
Râzî olmuş cümle kat' olmuş cevâb (8753-54)*

3.6. Nefs-i Âşık

Nefsin bu mertebesinde dinin temelini aşk oluşturur. Bundan dolayı bu makamdakiler, her neyi seviyorlarsa ona tutkuyla bağlanmış kişilerdir. Ne görürlerse ona kapılıverirler ve birinin isteği diğerinkine hiç benzemez. Nefislerini, gelip geçici sevgilere bağladıkları için asıl sevgiliden uzak kalırlar.

*Her biri bir nesneyi sevmiş bular
'İşk içinde inleşürlerzârzâr*

*Her ne görse anı sevmek hûları
Birbirine benzemez ârzûları (8770-71)*

3.7. Nefs-i Nâtık

Konuşan nefis demektir. Zatında maddeden sıyrılmış; ancak yaptığı işte, maddeye bitişik olan bir cevherdir. Akla da nefis-i nâtık denir (Cebecioğlu, 2014: 366). Bu mertebedekilerin dillerinden başka bir sermayeleri yoktur. İşleri güçleri, sözleridir. Fakat bu sözler, onlara bir fayda sağlamadığı gibi, onları menzile de ulaştırmaz.

*Eytdi nefis-i nâtıkadur bu kavum
Bu gürûhda ne salât var ne savum*

*Dilleridür bunlaruñ sermâyesi
Dil içinde nakd u genc ü mâyesi (8789-90)
Dil ulu sermâyedür bu mahfile
İlla iltmez kimseyi ol menzile (8792)*

3.8. Nefs-i Fakire

Şair, bu mertebeyi, dünyada herhangi bir zenginlik, mal mülk sahibi olmadıkları gibi ahiret için de bir gayretleri bulunmayan kişilerin mertebesi olarak anlatır. Bunlar dünya için çalışmadıkları gibi; ahiretten de vazgeçmişlerdir. Dünyaya göz kapayıp dönüp bakmadıkları için, ahirette de mala mülke ve yüksek derecelere özenmezler. Hepsi Hakk'a yönelmişler; hatta hayrı ve şerri de büsbütün terk etmişlerdir. Bunlar, öyle rahat ve her şeyden el çeken kimselerdir ki sanki kul değildirlir.

*Eytdi şol nefs-i fakîredür bular
Ol fakîrlık hûyudur uşbu hular
Dünyadan bunlar elin çekmiş-durur
Âhiret rengin dahı dökmiş-durur*

*Dünyadan bunlar gözin yumdı tamâm
Âhiretde dutmadı mülk ü makâm*

*Kamusı yüz hazrete dutmuş-durur
Hayr u şerri cümle terk itmiş-durur*

*Eyle fârig sanasın kim kul degül
Geç bulardan bu dahı makbul degül (8806-10)*

3.9. Nefs-i Fâniye

Bu mertebe, varlıkları ve yoklukları bir olanların mertebesidir. Bu makamdaki kişilerde neşe ve keder yoktur. Şair, kendinde yok olan kişilerin, kendi bilgilerinin kendilerinde yanılmak olduğunu; başkalarına bir şey gösterip bildiremedikleri için bilmeyene, Hakk'ı anlatamayacaklarını söyler.

*Eytdi nefs-i fâniye bunlar-durur
Bellü ne yokdur bular ne var-durur*

*Bellü bunlar ne vücûddur ne 'adem
Ne bularda şâdılık vardır ne gam (8826-27)*

3.10. Nefs-i Kâmile

Bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşad durumuna geçmiş nefse, nefs-i kâmile denir (Cebecioğlu, 2014: 365). Nefs mertebelerinin en şerefliisidir. Makamların en büyüğüdür. Çünkü bu makamda bâtinî saltanat kemâle erer. Bu makamda Allah'ın rızasından başka bir maksat yoktur (Özköse, 2018: 357). Âşık Paşa ise *Garib-nâme*'de bu makamın sahibinin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu, kâinatın ve içindekilerin O'nun sevgisi için yaratıldığını, Allah'a ulaşmanın yolunun o kâmil nefis sahibine uymaktan geçtiğini söylemiştir.

*Eytdi nefs-i kâmiledür bu vücûd
Yir ü gök ehli aña kıldı sücûd*

*Anı sevmekden yarattı nüh felek
'Arş u ferş ü cism ü cân ins ü melek*

*Hem habibüm diyüp anı ohşadı
Ol geliçek cümle dinler kohşadı*

*Kaldı anuñ dini kâyim tâ ebed
Sevdi anı döst idindi ol Ahad (8847-50)*

4. Nefsin Benzetildiği Unsurlar

4.1. Hükümdâr

Âşık Paşa, insan vücudunu bir şehre benzetir. Bu şehrin iki padişahı vardır. Bu padişahlar birbirinin düşmanıdır. Akıl padişahı, tahtını can içine kurmuş ve askerini iyisini toplamıştır. Nefs padişahı da vücut şehrinde tahtına oturmuş ve kötü

haslet neferlerinden bir ordu kurmuştur. Kibir, kin, günah işleme, inkar, iki yüzlülük nefisle birlikte aklı bozguna uğratmak isterler. Cimrilik, hile, öfke, cehalet ve çekememezlik de gece gündüz nefis için çalışırlar. İmansızlık, aldatma, hile ve gazap gece gündüz nefisle oturup kalkarlar. Sınırsız istekler, kötü işler, kargaşalık çıkarmak da nefse sıkı sıkıya bağlıdır. İşte bunlar ve bunlara benzer ne varsa, hepsi nefsin arkadaş ve dostlarıdır.

*Kibr ü kîne fısk u inkâr u riyâ
Nefs ile bunlar diler 'aklı sıya*

*Buhl u zerk u haşm u cehl ü hem hased
Dün ü gün nefse kılur bunlar meded
Hem küfür hem mekr ü hilet hem gazab
Nefse bunlar yâr olupdur rûz u şeb*

*Hem hevâ hem fi'l ü fitne hem nifâk
Berkidüpdür nefs-ile key ittifâk*

*Uşbulardur nefse iş ü yâr-ısa
Bunlara beñzer dahı ne var-ısa (985-89)*

4.2. Ceviz Kabuğu

Şair, insan vücudunu bir cevize, teni de cevizi sarıp sarmalayan çöp kısmına benzetmiştir. Cevizin çürümesiyle çöp de kabuk da nasıl çürüyorsa, insan öldüğü vakit nefis de ölür. Yani kabuğun çürümesi cevizin çürümesiyle olduğu gibi, nefsin ölümü de vücudun ölümüyle gerçekleşmiş olur.

*Ten kozuñ gök kabıdur nefs katı kap
Kaçan ölse olısar bunlar harâb (2623)*

4.3. Haydut

Tasavvufî istılahta mürşidine teslim olan kimseye mürîd dendiği gibi, bu yolda mesafe kat eden müride de sâlik denir (Yılmaz, 2017: 185). Aynı zamanda sâlik, mana olgunluğunu elde etmek için tasavvuf yoluna giren kişiye denir (Cebecioğlu, 2014: 416). Sâlik bu yolda birçok engelle karşılaşır, nefsinin tuzaklarıyla mücadele eder. İşte nefis de bu yolda sâlikin yolunu kesip onu Hakk'tan ayırmaya çalışan bir hayduda benzetilmiştir.

*Nefs harâmîdür bu yolda key sakın
Hem bu yolun ugrısudur kibr ü kîn (3219)*

4.4. Hayvan

Âşık Paşa, nefsin aslının hayvana benzediğini ifade etmektedir. Hayvanda akıl olmadığı için her türlü hareketi yapmakta serbesttir. İnsanın nefis denilen hayvana uyması onu zelil kılar.

*Nefsün aslı hayvana benzer 'ayân
Olısar hayvân fenâ bellü beyân (1304)*

4.5. Sâkî

Nefis, insanlara kötülükleri güzel gösterip onları kötü şeylere götürmesi sebebiyle sâkiye benzetilmiştir. *Garib-name*'de şeytanî bir meclisin varlığından söz edilmiştir. Bu meclis şeytana ve onun kötülüklerine tabi olan kimselerden oluşur. Onların yaşayışları kötülük üzerine kuruludur. Bunlara kötülük adeta kadehle doldurulup sunulmaktadır. İşte burada nefis, kötülüğe teşvik etmesi sebebiyle günahları şarap misali kadehe doldurup sunan sâkî olarak tasavvur edilmiştir.

*Uşbu nefsdür sâkisi ol meclisiñ
Sagrakı fiskdur hem ol müşkil işiñ (831)*

Şair, mesnevîde âlemi bahçeye, dünyayı da bir saraya benzetir. Bu sarayın padişahı can olup, toprak, hava, su ve ateş de canla beraberdir. Nefis ise bu meclise şarap dağıtan bir sâkidir. Üstelik şarabın lezzetini ilk o tadar.

*Nefsi gör kim bunlara sâki olur
Hem şarâbuñ lezzetin ilk ol alur*

*Sâki nefis ü sağrak işdeh bâde hâl
Bâdiye bu rûz u hefte mâh u sâl (2423-24)*

4.6. Kandil Fiteli

Garib-name'de kandil, insan vücuduna; nefis bu kandilin fitiline; fitilin geçtiği demir de İslam şeriatına benzetilmiştir. Fitilin yanıp ışık çıkartması için demirin doğru durmasına ihtiyaç olduğu gibi, nefis de İslam şeriatı dik tutar.

*Dutmasaydı ol durmayaydı bu fetil
Pes hakikat anı şer' ahkâmı bil (4885)*

5. Nefsin Vücutta Konakladığı Yedi Makam

Âşık Paşa, *Garib-nâme*'nin yedinci bölümünün dokuzuncu kıssasında nefsin vücutta yedi menzilde bulunduğunu, her bir menzilin nefse kuvvet verdiğini, sonra yavaş yavaş asıl vatanına döndüğünü söyler.

5.1. Nefsin İlk Makamı Ayaktır

Çocuk dünyaya gelince, gündün güne ve aydan aya büyüyüp gelişir. O zaman nefis de vücuda gelir, fakat önce çocuğun ayağı altında yer tutar. Hatta çocuğun tepinmeleri nefis yüzündendir.

*Çünkü tıfl oğlan gelür bu dünyaya
Ulalur gündün güne aydan aya*

*Ol zamân bu nefis dahı tende olur
Liki tahtı ayag altında olur*

*Nefsün evvel menzili bu gevdede
Ayag altıdur hakikat iy dede*

*Şol depinmek kamusu andan-durur
Sanmagıl kim yaluñuz cândan-durur (5311-14)*

5.2. Nefsin İkinci Makamı Diz Kapağıdır

Nefsin ayaktan sonraki ikinci yeri incik adı verilen diz kapağı ile topuk arasındır. Nefsin kuvveti incik denen diz kapağı arkasına geldiği zaman çocuk; hem yürür hem de koşmaya başlar. Sanki incik nefsin atıdır; çünkü o çağda nefsin kuvveti oradadır. Nefis nere ulaşırsa orası kuvvetlenir ve kuvvetinden de yeni güç doğar.

*Kuvvet-i nefis incüğe geldi bu kez
Hem yürür hem yügürür oldı bu kez (5320)*

*Sanki bu incükdedür nefsün atı
Zıra ol dem andadur nefis kuvveti*

*Nefs irişdüik yir gerek kuvvet duta
Kuvvetinden hem anuñ kuvvet bite (5322-23)*

*Çün bu nefis incükde baldırda-y-iken
Yügrür armaz düin ü gündüz uşbu ten (5326)*

5.3. Nefsin Üçüncü Makamı Uyluktur

Nefis, bu makamdayken istekleri artar ve yaşama isteği ile dolar. Uyluktan bele geçtiği zaman ise gönül de kanatlanır, beraber uçarlar. Vücut yavaş yavaş bozulmaya başlar.

*Nefsçün irdi uyluga basdı kadem
Ârzuvü işret kılur her dem-be-dem (5330)*

*Tâ varınca nefis uylukdan bile
Bu gönül pervâzurur uçar bile*

*Bile varınça bu nefsün işleri
Fâsid işdür harket ü cünbişleri (5333-34)*

*Nefs uylukda vü hem bilde-y-iken
Dün ü gündüz mefsede kovar bu ten (5338)*

5.4. Nefsin Dördüncü Makamı Göğüs ve Sırttır

Nefs göğse ulaştığında artık iyice kuvvetlenmiş olur. Pazular kuvvetlenip gürbüzleşir, kişinin kuvveti sanki yüz kişi kuvvetindedir. Her istediğini yapmak ister. Nefis bu makamdayken onun arzularına karşı çıkmak zordur.

*Sîne vü yagrın-durur dördinçi evi
Anda varsa nefis olur yavlak kavi*

*Bazular kuvvet dutar gürbüz olur
Bir kişi ol demde sankim yüz olur*

*Ol zamân bu nefis urup dutmak diler
Hiç utuzmak dilemez utmak diler*

*Sîne vü yagrın u bâzû nefis-ile
Biriküp kuvvet birikdürdi bile*

*Cism anuñçun ol zaman kuvvetlüdür
Ger eyüdür kuvveti ger yatlıdur*

*Ne dutarsa nefis ol uht muhkem dutar
Anuñ-ıçun dutduğun cümle utar (5340-45)*

5.5. Nefsin Beşinci Makamı Dildir

Nefis, dile geldiğinde artık insan görüp, işitip konuşmaya başlar. Kırtan altmış yaşına kadar nefsin makamı dil, göz ve kulaktır.

*Nefs ol uht dilde kulakda gözdedür
Hem görür hem işidür hem sözdedür (5352)*

5.6. Nefsin Altıncı Makamı Beyindir

Yaş, altmışa dayanınca insanı tasa ve düşünce alır. Nefs beyne ulaştığında artık akılla dost olur. Orada nefis ve akıl nice bozuk düşünce kurup âlemi inceden inceye düşünürler. Nefis, zaman zaman uzak emel peşine düşer; bazen de gam ve kedere batar.

*Nefsüñ altıncı evi beyni-durur
Endişe anda anuñ dîni-durur*

*Çünkü beyni 'akl evidür fikri var
Nefs dahı hem vardı aña oldı yâr*

*Niçe fâsid endişeler yir bile
Fikr iderler 'âlemi kıldan kıla*

*Gâh uzak sagınc u gâh gussavü gam
Yir bu nefis olmaz yire her dem-be-dem ((5360-63)*

5.7. Nefsin Son Durağı Başın Üzeridir

İnsan artık seksen yaşına gelince nefis vücutta durmak istemez. Artık hiçbir şeyden lezzet almaz ve yapmak istediklerini

gerçekleştiremez. Yavaş yavaş başı terk eder, nefis olmayınca da vücutta canlılık belirtisi kalmaz.

*Nefs gidiçek harketi kalmaz teniñ
Bile gider lezzeti her nesneniñ*

*Çünkü vardı geçdi bu kez sekseni
Çıkdı başdan düşdi şahsuñ süksüni
Ten yire düşmek diler ü nefis uçar
El işe irmez ü gönülden geçer*

*Nefs havâda ten yire düşmek diler
Anuñ-ıçun eğilür bu kad iner (5373-76)*

6. Garib-nâme'de Nefisle İlgili Âyet-i Kerîmeler

- Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tagfirlenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine'l-hâsirîne (*Rabbimiz, kendimize zulmettik, bizi yarlıgamaz, bize acımazsan zarar görenlerden olacağımıza şüphe yoktur.*) A'raf 7/23
- Ve fi enfüsikum efelâ tubsırüne (*Kendinizde de bakıp görmüyor musunuz?*) Zâriyat 51/21
- Senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi-enfüsihim hattâ yete-beyene lehüm ennehü'l-hakku (*Onlara alâmetlerimi hem dışlarında, hem içlerinde göstereceğim ki onun doğruluğu belli olsun.*) Fussilet 41/53
- Küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt (*Her nefis ölümü tadacaktır.*) Âl-i İmran 3/185
- Ve hüve'llezî enşe'eküm min nefsin vâhidetin (*Sizi bir nefisten, dünyada durmak ve kabre konulmak üzere yaratan da odur.*) Enam 6/98
- Mâ halkuküm velâ ba'suküm illâ ke-nefsin vâhidetin (*Sizin yaratılışımız, dirilişiniz ancak tek bir kişinininki gibidir.*) Lokman 31/28

- Ve fi'l-arzı âyâtun li'l-mûkinîne ve fi enfûsiküm efelâ tubsîrûne (*Yeryüzünde de anlayanlar için alâmetler var; kendinizde de. Bakıp görmüyor musunuz?*) Zâriyat 51/20-21
- Hattâ iza lekiyâ gulâmen fekatelahû kale ekatelte nefsen zâkiyeten (...bir çocukla karşılaştılar; o hemen bunu öldürdü; Musa; 'tertemiz bir canı diğer bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha' dedi.) Kehf 18/74
- Ve râvedethu'lletî hüve fi beytihâ an-nefsihî (*Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi.*) Yusuf 12/23
- Ve mâ überri'ü nefsi inne'n-nefse le emmâretün bi's-sû'i (*Ben nefsimi iyidir demiyorum, şüphe yok ki nefis kötülüğü emredendir.*) Yusuf 12/53
- Ve lâ uksimu bi'n-nefsi'l-levvâmeti (*Kendi nefsinin yeren kötülükten nefse and ederim.*) Kıyamet 75/2
- Yedu'llâhi fevka eydîhim fe men nekese fe innemâ yenküsü 'alâ nefsihî (*Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elinin üstünde bulunuyor.*) Fetih 48/10
- Ve câhedû bi-emvâlihîm ve enfûsihîm (*Mallarını ve canlarını Allah için çarpışanlar.*) Enfâl 8/72

Sonuç

İnsanoğlunun yapısını teşkil eden dört unsurdan biri olan ve Allah'a ulaşmak yolunda en büyük engellerden biri olarak görülen nefis, Âşık Paşa tarafından kaleme alınan *Garib-nâme'* de 348 yerde geçmektedir. Ruh, ilk akıl, şahıs, zat anlamlarında da kullanılan ve kavram olarak geniş bir anlam yelpazesine sahip olan nefis, menfî bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada ne varsa nefsin içinde gizlidir. İnsanın, yaratılış hamurundaki en kuvvetli cevherdir fakat aslı toprak olduğu için yok olmaya mahkumdur. Bu yüzden insan, nefsinin iyi

tanınmalı; hayrın Hak'tan, kötülüğün de kendinden olduğunu bilmelidir. Kişi kendini bilirse Hakk'ı da bilir; böylece Allah'ı bulur.

Tasavvuf anlayışında tezkiye edilmemiş nefis, bütün kötülüklerin kaynağı, insanın en zorlu düşmanıdır. Kişi, nefisini terbiye yolunda ilerledikçe, Hak Teala'nın nazargâhı olan kalbi feyiz ve rahmetin yuvası hâline gelir. Gîtgede hem kendisi hem de hayatı güzelleşir. Hem Allah Teâlâ'nın hem de mahlûkatın sevgisini kazanır. Nefsin terbiyesi, Allah'ı çokça zikredip ibadetlere sarılmak ile başlar. Amel temiz olunca nefis de temiz olur; her an onda Allah nuru görünür. Gönülleri parlatıp temizleyen ve nefislerini hükümleri altına alan velilerle dost olmak, nefisle yapılan mücadelede insanın en büyük yardımcısıdır.

Nefis mertebelerinin sayısı kesin olarak belli değildir. Gazâlî nefis mertebelerini üçlü bir tasnifle ele almıştır. Onun nefis mertebeleri ile yaptığı sıralama; nefis-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne'dir. İbnü'l-Arabî ise emmâre, levvâme, mülhime, râdiye, mardıyye ve hakîkiye olmak üzere nefis mertebelerini yedi sınıfta incelemiştir. Âşık Paşa ise nefsin mertebelerini nefis-i emmâre, nefis-i levvâme, nefsi mutmainne, nefis-i raziyye, nefis-i âşika, nefis-i nâtika, nefis-i fakire, nefis-i fâniye ve nefis-i kâmile sıralamasıyla ele almıştır.

Âşık Paşa, dinî-tasavvufi konuları anlatmaya geçmeden önce konunun akılda daha iyi kalmasını kolaylaştırmak için günlük hayattan örnekler getirir. Kullandığı bu maddî öğeler birer semboldür. Konuları önce semboller ve hikâyelerle anlatarak dinleyiciyi asıl konuya hazırlar. Nefis de soyut bir kavram olması hasebiyle somutlaştırılarak anlatılmıştır.

Garib-nâme'de nefis ile ilgili asırlar öncesinden edilen nasihatler, günümüzde de aynı şekilde önem ve geçerliliğini muhafaza etmektedir. Âşık Paşa'nın sözlerinin muhatabı sadece yaşadığı dönemin insanları olmayıp çağımız insanı da

onun hikmetli sözlerine kulak vermeil ve bunları hayatlarına tatbik etmelidirler.

Asıl hüner insanın kendini bilip haddi aşmamasıdır; asıl günah da, kendi hâlini ve ne yaptığını bilmemesidir.

Kaynakça

- Atay, H. (1997). Nefis, *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 1-57.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- Chittick, W. (2003). *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş*. Çev.T. Koç, İstanbul: İz Yay.
- Çapak, İ. (2015). Nefis Kaynaklı Problemlerin Aşılması: İsfahani Örneği, *Yakın Doğu Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 77-91.
- Demirdaş, Ö. (2013). Kösec Ahmed Trabzonî'ye Göre Nefs ve Nefsin Kategorileri, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 157-181.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- Dodurgalı, A. (1995). Nefs ve Eğitimi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 75-82.
- Erginli, Z. (2001). *İlk Sûfilerde Nefis Kavramı, Haris Muhasibi Örneği*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayaokay, İ. (2017). *Klasik Türk Şiirinde Nefs*, İstanbul: h Yayınları.
- Kut, G. (1991). "Âşık Paşa Mutasavvıf Şair, Garibnâme adlı tasavvufi eserin müellifi". *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 4, 1-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özköse, K. (Ed.). (2018). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Selvi, D. (2010). Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 26, 125-161.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- _____ (2012). Tevekkül, *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 3-4). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme (I-II)*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1983). "XIII-XVI. Asır dil yadigarlarının Anadolu sahasında Türkçe yazılış sebepleri ve bu devir müelliflerinin Türkçe hakkındaki görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 9-57.
- Yılmaz, H. K. (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.